

Wiedza o języku polskim w zreformowanej szkole Szkoła podstawowa — gimnazjum — szkoły ponadgimnazjalne¹

Red. Agnieszka Mikołajczuk i Jadwiga Puzynina. Warszawa 2004

Reforma systemu edukacji przyniosła nową, wpisaną w *Podstawy programowe*, koncepcję kształcenia językowego, która charakteryzuje się ograniczeniem wiedzy językoznawczej i dużym jej zróżnicowaniem w zakresie treści, celów oraz przewidywanych osiągnięć uczniów w dziedzinie wiedzy o języku w programach autorskich oraz podręcznikach.

Wśród podręczników kształcenia językowego można wskazać publikacje nastawione na gramatykę i rozwijanie sprawności systemowej oraz prezentujące funkcjonalne ujęcie wiedzy o języku i rozwijanie sprawności komunikacyjnej, podręczniki dwuczęściowe, które uwzględniają elementy gramatyki oraz ćwiczenia pragmalingwistyczne, książki dla ucznia, łączące treści językowe z literaturą, a także ćwiczenia ograniczające się do wybranych problemów. Różnice w sposobach prezentacji oraz realizacji zagadnień z wiedzy o języku, różnice w terminologii i sposobie ujęcia faktów językowych (odwoływanie się do różnych kierunków badawczych) utrudniają pracę nauczycielom i uczniom, zwłaszcza że na kolejnych etapach kształcenia mogą oni korzystać z podręczników reprezentujących rozbieżne koncepcje wiedzy o języku i operujących różnym aparatem pojęciowym. Utrudniają także działania autorom przewodników dydaktycznych i komisjom ustalającym standardy wymagań egzaminacyjnych.

Chcąc uporządkować i uszczegółowić kwestie kształcenia językowego w edukacji polonistycznej, zespół językoznawców i dydaktyków opracował ujedno-

¹ To 2. wydanie publikacji, poszerzone o terminologię językową wprowadzoną w szkołach ponadgimnazjalnych. Pierwsze wydanie, pt. *Nauka o języku polskim w zreformowanej szkole*, ukazało się w 2001 roku, jeszcze przed zatwierdzeniem podstaw programowych dla szkół ponadgimnazjalnych i szkół zawodowych.

liczony zestaw zagadnień z wiedzy o języku, które powinny być omawiane na etapach edukacyjnych, poczynawszy od nauczania początkowego, skończywszy na maturze. Rezultatem prac zespołu stała się najpierw publikacja *Nauka o języku polskim w zreformowanej szkole*, którą następnie poszerzono, uzupełniono i wydano pt. *Wiedza o języku polskim w zreformowanej szkole. Szkoła podstawowa — gimnazjum — szkoły ponadgimnazjalne*.

Książka, adresowana do twórców programów, autorów podręczników, nauczycieli, egzaminatorów oraz studentów, ma formę przewodnika, w którym przedstawiono w sposób uporządkowany i ujednolicony metodologicznie podstawowe pojęcia z zakresu językoznawstwa, konieczne do wprowadzenia w kształceniu polonistycznym.

Książkę cechuje starannie przemyślana, zwarta i przejrzysta struktura. Stały i czytelny układ rozdziałów (wszystkie bowiem zachowują ten sam porządek i podział treści) oraz jednolita forma zapisu i wyróżnień w tekście ułatwiają korzystanie z publikacji. Na *Wiedzę o języku polskim w zreformowanej szkole...* składają się: ogólna siatka pojęć i terminów przewidzianych do wprowadzenia na kolejnych etapach edukacyjnych, jedenaście działów tematycznych, bibliografia ogólna, objaśnienie skrótów i symboli zastosowanych w tekście oraz alfabetyczny indeks pojęć i terminów z odsyłaczami do stron, na których pojęcia i terminy te są wyliczane w siatkach i definiowane w słownikach w poszczególnych rozdziałach.

Ogólna siatka pojęć i terminów pozwala czytelnikowi już na wstępie zorientować się w całości zagadnień przewidzianych do opracowania w szkole. Pojęcia i terminy z dziedzin nauki o języku, będące przedmiotem opisu poszczególnych rozdziałów, zostały wyliczone w kolejności tematycznej, bez podziału na etapy kształcenia.

Rozdziały omawiające treści nauki o języku ułożono w kolejności od najbardziej ogólnych i związanych z problematyką tekstologiczną do szczegółowych, przydatnych nauczycielowi do analizy tekstu: I. *Tekstologię (lingwistykę tekstu)* opracował Jerzy Bartmiński; II. *Pragmatykę językową z elementami retoryki* — Urszula Żydek-Bednarczuk; III. *Stylistykę* — Magdalena Danielewiczowa; IV. *Leksykologię z elementami semantyki i leksykografii* — Dorota Zdunkiewicz-Jedynak; V. *Frazeologię* — Jolanta Maćkiewicz; VI. *Słowotwórstwo* — Józef Porayski-Pomsta; VII. *Fleksję i naukę o częściach mowy* — Helena Synowiec; VIII. *Składnię* — Jerzy Podracki, Wilga Herman; IX. *Fonetykę (z elementami fonologii)* — Jadwiga Kowalikowa; X. *Językoznawstwo ogólne (z elementami historii języka)* — Jadwiga Puzynina; XI. *Kulturę języka polskiego* — Tadeusz Karpowicz.

Każdy rozdział tematyczny zawiera wprowadzenie, siatkę pojęć i terminów, słownik pojęć i terminów oraz bibliografię. We wprowadzeniu do rozdziałów objaśnia się specyfikę działu, prezentuje ogólny zarys wiedzy do przekaza-

nia uczniom (z zapisanymi pogrubioną czcionką podstawowymi pojęciami) i wskazuje na użyteczność tej wiedzy w szkole oraz praktyce pozaszkolnej. Wprowadzenia pisali autorzy poszczególnych rozdziałów, tym samym różnią się nieznacznie między sobą zarówno w sposobie prezentowanych treści, jak i zakresie informacji o możliwościach integrowania tychże treści z innymi działami nauczania oraz wskazówkami dydaktycznymi (np. przedkładanie praktyki nad teorię czy też analizy i aktywnego wykorzystywania wiedzy nad bierne jej przyswajanie).

Siatka pojęć i terminów dla etapów I—IV, zamieszczona w każdym z jedenastu rozdziałów, stanowi wyliczenie w określonej kolejności wszystkich pojęć i terminów, przewidzianych do wprowadzenia w szkole. Poszczególne elementy w siatce są zaopatrzone w kwantyfikatory, informujące o tym, czy uczniowie mają je przyswoić na danym etapie kształcenia: tylko jako pojęcia (p) czy też pojęcia z nazwą (p + n) albo jako terminy z definicjami (t). Pojęcia i terminy nie są powtarzane wielokrotnie², gdyż każdy z wyższych etapów zakłada operowanie przez ucznia pojęciami i terminami wprowadzanymi wcześniej.

Słownik pojęć i terminów z zakresu danego działu obejmuje wszystkie wyszczególnione hasła z siatki dla etapów I—IV, w układzie zgodnym z kolejnością zaproponowaną w siatkach ogólnych, które zaprezentowano na wstępie publikacji (s. 11—25). Pojęcia i pojęcia z nazwą zostały zaopatrzone w definicje i opisy przeznaczone wyłącznie dla nauczycieli³. Mniejszą czcionką zaznaczono uwagi informujące o kolejności wprowadzania określonych treści. Wskazano także wynikające z różnic metodologicznych rozbieżności, jakie istnieją wśród językoznawców w sposobie opisu i interpretacji zjawisk językowych. Wskazano ponadto różnice między tradycyjnym ujęciem zagadnienia w definicjach oraz trudności, jakie powinien sobie uświadomić twórca programu nauczania, autor podręcznika, nauczyciel, egzaminator lub student.

Dążeniem autorów publikacji, wybitnych znawców polszczyzny, było wprowadzenie pewnego ładu do zakresu wymagań z nauki o języku. Bardzo cenne jest zarówno uporządkowanie terminologii oraz interpretacji trudnych zjawisk językowych, różnie prezentowanych w programach i podręcznikach, jak i zasygnalizowanie istnienia ich ujęć wariantywnych, funkcjonujących w podręcznikach, z wyraźnym wskazaniem terminów preferowanych. Na przykład: proponuje się zastąpienie stosowanego dotychczas w podręcznikach terminu „podstawa słowotwórcza” terminem „temat słowotwórczy” przede wszystkim dlatego, że na lekcjach nauki o języku mówi się o obocznościach tematowych, które dotyczą tematów fleksyjnych we fleksji i tematów słowo-

² W wypadku pojęć, które są rozwijane w kolejnych etapach nauczania, pojawia się komentarz w ujęciu rozszerzonym w stosunku do etapu.

³ Założeniem autorów nie było nadanie definicjom formy adresowanej do uczniów.

twórczych w słowotwórstwie. We fleksji zrezygnowano ze strony zwrotnej, argumentując to trudnością w określaniu funkcji słowa *się* w jego różnych użyciach oraz uznano, że strona bierna w konstrukcji typu *książka jest czytana* jest konstrukcją składniową, a nie formą fleksyjną. Orzeczenie z czasownikiem w stronie biernej zaklasyfikowano jako orzeczenie czasownikowe (por. *Słowotwórstwo* Józefa Porayskiego-Pomsty, *Fleksja i nauka o częściach mowy* Heleny Synowiec oraz *Składnia* Jerzego Podrackiego i Wilgi Herman).

Walorem publikacji jest jej dualistyczny charakter poradnika i przewodnika. Uporządkowano i opracowano zagadnienia językowe (każdy z rozdziałów zawiera część, w której przedstawiono zakres wiedzy do przekazania w szkole wraz z podstawowymi pojęciami). Forma przewodnika uzewnętrznia się w proponowaniu nauczycielom funkcjonalnego nauczania; wskazuje się na użyteczność omawianej wiedzy w praktyce szkolnej i zajęciach pozaszkolnych, informuje o możliwościach integracji wiadomości gramatycznych z innymi dziedzinami nauczania oraz podaje się ogólne wskazówki dydaktyczne (m.in. łączenie ćwiczeń praktycznych z teorią, docenianie doświadczeń językowych dzieci itp.).

Przedstawienie możliwych do uwzględnienia propozycji rozstrzygnięć dydaktycznych (np. dzielenia nauki o języku w szkole na wiedzę przekazywaną tylko pojęciowo, bez utrwalania nazwy danego pojęcia, oraz wiedzę przekazywaną pojęciowo, ale z utrwalaniem nazwy pojęcia, tak by uczeń rozumiał, czego się od niego wymaga, a także potrafił sam określić omawiane przez niego zagadnienie) świadczy o tym, że autorzy mają na względzie zróżnicowaną kompetencję językową uczniów oraz chcą pomóc nauczycielom w uświadamianiu uczniom celu nauki o języku.

Recenzowana publikacja zasługuje na uwagę z kilku powodów. Należy podkreślić jej wiarygodność naukową dzięki przedstawieniu zagadnień z zakresu wiedzy o języku przez wybitnych językoznawców i dydaktyków języka polskiego. Autorzy mieli na względzie podnoszenie jakości i sposobu uczenia o języku w szkole, poszerzając i pogłębiając treści podstaw programowych dla czterech etapów kształcenia. Zaproponowali podział omawianej wiedzy na poszczególne etapy nauczania i stworzyli siatkę pojęć i terminów ze wskazaniem, kiedy i jak dany komponent wiedzy ma być przedstawiany w szkole. Wartościowe dydaktycznie są wskazówki dotyczące sposobu wprowadzania wiadomości, objaśniania pojęć i terminów. Często autorzy sugerują tylko pojęciowe zaznajomienie ucznia z danym problemem na wcześniejszym etapie nauki szkolnej, a wymaganie znajomości nazwy pojęcia i jego rozumienia — na etapie wyższym. Rzadko proponują, by wymagać od ucznia znajomości terminu wraz z umiejętnością jego definiowania. W publikacji uwzględnili zatem najnowsze tendencje w kształceniu polonistycznym — rozwijania umiejętności językowych i komunikacyjnych, doceniając przy tym niezbędną wiedzę, by

uczeń świadomie posługiwał się językiem⁴. Autorzy dążą do sfunkcjonalizowania wiedzy, podporządkowania jej potrzebom praktycznym: umiejętności sprawnego posługiwania się językiem w różnych jego odmianach oraz właściwego odbioru różnego typu wypowiedzi, a także wspomagania uczniów w nauce języków obcych. Cenne jest to, że w opracowaniu zachowano umiar we wprowadzaniu teorii językowej. Zwrócono uwagę, iż uczeń powinien orientować się w tym, jak język jest zbudowany, jakie są mechanizmy jego działania i rozwoju, jaką funkcję pełni on w kulturze narodu i u poszczególnych jego przedstawicieli (por. *Frazeologia* Jolanty Maćkiewicz oraz *Językoznawstwo ogólne (z elementami historii języka)* Jadwigi Puzyniny). Ponieważ we współczesnej szkole kładzie się nacisk na umiejętność swobodnego wypowiadania się oraz posługiwania różnymi gatunkami mowy i różnymi odmianami stylistycznymi, stosunkowo szeroko potraktowano takie działy, jak leksykologia z elementami leksykografii i semantyki (Dorota Zdunkiewicz-Jedynak) oraz stylistyka (Magdalena Danielewiczowa). Wskazano także na konieczność zarówno doskonalenia umiejętności analizy i interpretacji różnego rodzaju tekstów, z pełnym ich rozumieniem, określaniem ich walorów oraz niedostatków estetycznych i etycznych (manipulacja, chwyt retoryczny, wulgaryzacja wypowie-

⁴ W ostatnich latach językoznawcy i dydaktycy szczególnie zwracają uwagę na rozwijanie kompetencji komunikacyjnej, językowej oraz kulturowej ucznia. Por. K. Ożóg: *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów 2004; H. Synowiec: *Sprawność językowa uczniów w śląskim środowisku gwarowym. Problemy, badania, konsekwencje dydaktyczne*. Katowice 1992; Eadem: *Język polski w szkole*. W: *Polszczyzna 2000. Ośrodek o stanie języka na przełomie tysiącleci*. Red. W. Pisarek. Kraków 1999, s. 115–129; J. Puzynina: *O języku wartości w szkole*. W: *Słowo — wartość — kultura*. Lublin 1997, s. 268–285; Z.A. Kłakówna: *O nowe widzenie przedmiotu*. W: *Z problematyki kształcenia językowego, literackiego i kulturowego. Materiały pomocnicze dla nauczycieli i studentów filologii polskiej*. Red. A. Grochulska i E. Polański. Piotrków Trybunalski 2000, s. 11–17; M. Karwatowska: *Kiedy językoznawcy używają terminu antropocentryzm*. W: *Podmiotowy wymiar szkolnej polonistyki*. Red. Z. Uryga. Kraków 1998, s. 141–147; B. Myrdzik: *Rola nauczyciela w organizowaniu dialogu z tekstem kultury*. W: *Z uczniem pośrodku. Podmiotowa dydaktyka literatury, języka i kultury*. Red. Z. Budrewicz, M. Jędrzychowska. Kraków 1999, s. 37–49; M. Jędrzychowska: *Uczeń i wiedza. O rozumieniu istoty i o funkcjach szkolnej wiedzy polonistycznej*. W: *Z uczniem pośrodku. Podmiotowa dydaktyka...*, s. 50–61; H. Kurczab: *Dyskurs edukacyjny*. W: *Z uczniem pośrodku. Podmiotowa dydaktyka...*, s. 281–294; H. Wiśniewska: *Antropocentryzm a kształcenie językowe*. W: *Z uczniem pośrodku. Podmiotowa dydaktyka...*, s. 349–361; E. Polański: *O antropocentryczne ujęcie dydaktyki ortografii*. W: *Z uczniem pośrodku. Podmiotowa dydaktyka...*, s. 334–338; M. Dudzik: *Człowiek w edukacji polonistycznej*. W: *Z uczniem pośrodku. Podmiotowa dydaktyka...*, s. 362–367; *Wybrane zagadnienia edukacji polonistycznej*. Red. H. Kurczab, U. Kopeć, E. Kozłowska. Rzeszów 2002; *Z problematyki kształcenia językowego, literackiego i kulturowego. Materiały pomocnicze...*; *Polonistyka zintegrowana*. Red. K. Ożóg i J. Pastarska. Rzeszów 2000; H. Kurczab: *Pogranicza sztuki i konteksty literatury pięknej*. Rzeszów 2001; M. Nagajowa: *Sztuka dobrego pisania i mówienia*. Warszawa 2003; *Praktyczna stylistyka nie tylko dla polonistów*. Red. E. Bańkowska i A. Mikołajczuk. Warszawa 2003.

dzi), jak i uwzględniania etyki mówienia i pisania (por. *Tekstologia (lingwistyka tekstu)* Jerzego Bartmińskiego oraz *Pragmatyka językowa z elementami retoryki* Urszuli Żydek-Bednarczuk). Równie ważny jest teoretyczno-praktyczny aspekt publikacji. Autorzy, oprócz uporządkowania i ujednolicenia pojęć językoznawczych, ukierunkowali także dydaktycznie pracę nauczycieli, zwrócili uwagę na ich predyspozycje i możliwości. Między innymi Jadwiga Kowalikowa w rozdziale *Fonetyka (z elementami fonologii)* podkreśla, że nauczyciel powinien mieć dobrze ustawiony głos i odznaczać się nienaganną dykcją oraz umiejętnością posługiwania się środkami ekspresji żywej mowy: pauzą, frazą, akcentem, intonacją, wyrazistością słowa, iloczasem, tempem, rytmem, dynamiką, barwą głosu. Zwraca także uwagę na miejsce i rangę fonetyki w kształceniu polonistycznym. Tadeusz Karpowicz w rozdziale *Kultura języka polskiego* podejmuje kwestie poprawnościowe, praktycznie ujmując materiał z zakresu kultury języka polskiego, tzn. analizując konkretne przykłady zjawisk językowych. Porusza też zagadnienie zróżnicowanej kompetencji komunikacyjnej oraz poziomu kultury słowa nauczycieli i uczniów.

Opracowanie odznacza się walorami językowo-stylistycznymi. Jasny, precyzyjny i komunikatywny styl publikacji pozwoli odbiorcom — nauczycielom i studentom — z łatwością „przełożyć” treści językoznawcze na praktykę szkolną.

Olga Przybyła